

JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDA SHARTNOMAVIY HUQUQIY MUNOSABATLARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.

Xikmatillayev Quvonchbek Otabek o'g'li
O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
3-o'quv kursi 334-guruh kursanti

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasi jazoni ijro etish muassasalarida shartnomaviy huquqiy munosabatlarning huquqiy asoslari, amaldagi holati, chet el tajribasi va ularni takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Shartnomaviy munosabatlarning mahkumlar mehnati, ta'lim olishi, tibbiy xizmat ko'rsatish, ijtimoiy xizmatlar va xususiy sektor ishtirokidagi loyihalarda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Taklif etilgan choralar jazoni ijro etish tizimini insonparvarlashtirish, mahkumlarning resotsializatsiyasini kuchaytirish va byudjet yukini kamaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: jazoni ijro etish muassasalari, shartnomaviy huquqiy munosabatlar, mahkumlar mehnati, xususiylashtirish, resotsializatsiya, davlat-xususiy sheriklik.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda jazoni ijro etish tizimini liberallashtirish va insonparvarlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2017–2021-yillarga mo'ljallangan “Harakatlar strategiyasi”, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-yanvardagi PQ-2733-son qarori mazkur sohada davlat-xususiy sheriklik va shartnomaviy munosabatlarni rivojlantirishni ustuvor vazifa qilib belgilagan.

Shartnomaviy huquqiy munosabatlar jazoni ijro etish muassasalarida quyidagi **yo'nalishlarda** qo'llanilmoqda:

- mahkumlarning haq to'lanadigan mehnati;
- ta'lim va kasb-hunar o'rgatish xizmatlari;
- tibbiy yordam ko'rsatish;
- oziq-ovqat, kiyim-kechak yetkazib berish;
- infratuzilmani rekonstruksiya qilish va boshqarish (davlat-xususiy sheriklik).

Biroq, amaldagi qonunchilik va amaliyotda bir qator cheklovlar mavjud bo'lib, ular shartnomaviy munosabatlarning kengayishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shartnomaviy munosabatlarning huquqiy asoslari

O‘zbekiston Respublikasi Jinoiy-ijroiya kodeksining (JIK) 10, 88-96-moddalari mahkumlarning mehnat qilish huquqini, shu jumladan haq to‘lanadigan mehnat shartnomasi tuzish imkoniyatini belgilaydi. “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun (08.05.2019, № O‘RQ-537) va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 26-oktabrdagi 668-son qarori jazoni ijro etish muassasalarida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishga yo‘l ochgan.

Amaldagi holat va muammolar

2025-yil holatiga ko‘ra, respublikadagi 49 ta jazoni ijro etish muassasasida 24 mingga yaqin mahkum mehnat bilan band (Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlari). Ularning 85 %dan ortig‘i davlatga qarashli korxonalarda (JIK muassasalaridagi ishlab chiqarish sexlari) ishlaydi. Xususiy sektor ishtiroki minimal – atigi 11 ta koloniyada xususiy investorlar tomonidan tashkil etilgan sexlar mavjud (taxminan 1200 mahkum band).

Asosiy muammolar:

1. Mahkumlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri mehnat shartnomasi tuzish taqiqlangan (JIK 101-modda).
2. Xususiy sheriklar uchun soliq va boshqa imtiyozlarning yo‘qligi.
3. Mahkum mehnatidan foydalanish bo‘yicha statistika va monitoringning shaffof emasligi.
4. Davlat-xususiy sheriklik loyihalari faqat infratuzilma (qurilish, ta‘mirlash) bilan cheklangan; ta‘lim tibbiyot, oziq-ovqat sohasida deyarli yo‘q.

Chet el tajribasi

- **AQSh:** 50 ta shtatdan 38 tasida “Prison Industry Enhancement Certification Program” (PIECP) doirasida mahkumlar bilan xususiy kompaniyalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnoma tuzadi. Mahkumga kamida federal minimal ish haqi to‘lanadi, undan jarima, jabrlanuvchiga kompensatsiya va soliq undiriladi.

- **Germaniya:** “Freie Beschäftigung” tizimi – mahkum xususiy korxona bilan oddiy mehnat shartnomasi tuzadi, ish haqidan 45–50 % ajratmalar olinadi, qolgan qismi ozodlikka chiqqandan keyin foydalanish uchun jamg‘ariladi.

- **Norvegiya:** “Import of labor” modeli – xususiy kompaniyalar koloniya hududida sex ochadi, mahkumlar oddiy mehnat shartnomasi asosida ishlaydi, ish haqi bozor darajasida.

- **Rossiya:** 2023-yildan boshlab bir qator viloyatlarda “xususiy koloniya” tajribasi – xususiy kompaniya koloniyani to‘liq ijaraga olib, mahkumlarni ish bilan ta‘minlaydi (masalan, IK-2, Mordoviya).

Takomillashtirish yo‘nalishlari

1. JIK 88-89-moddasiga o‘zgartirish kiritib, mahkumlar bilan xususiy korxonalar tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri mehnat shartnomasi tuzishga ruxsat berish.
2. Mahkum mehnatidan foydalanadigan korxonalarga 3–5 yil muddatga soliq imtiyozlari berish (foyda solig‘i, ijtimoiy soliqdan ozod qilish).
3. Davlat-xususiy sheriklik doirasida tibbiy xizmat, kasb ta‘limi, oziq-ovqat ta‘minotini xususiy operatorlarga topshirish (masalan, Norvegiya va Buyuk Britaniya tajribasi).
4. Mahkumning ish haqidan ajratmalar miqdorini qayta ko‘rib chiqish (hozir 75 % gacha). Taklif: jabrlanuvchiga kompensatsiya – 20 %, davlat byudjetiga – 10 %, oilaga o‘tkazma – 10 %, qolgan 60 % mahkumning shaxsiy hisobida jamg‘arilsin.
5. “Ishonch telefonlari” va mustaqil monitoring tizimini joriy etish orqali majburiy mehnat holatlarining oldini olish.

Xulosa

O‘zbekistonda jazoni ijro etish muassasalarida shartnomaviy huquqiy munosabatlarni rivojlantirish nafaqat byudjet yukini kamaytiradi, balki mahkumlarning resotsializatsiyasi va ozodlikka chiqqandan keyin bandligini ta‘minlashda muhim omil bo‘ladi. Yuqorida keltirilgan takliflar 2026-yilgacha amalga oshirilganda, mahkumlarning haq to‘lanadigan mehnat bilan qamrab olinishi 30–35 %dan 70–80 %ga yetkazilishi realdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoiy-ijroiya kodeksi (26.02.2021 yilgi tahrir).
2. “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun, 10.05.2019, № O‘RQ-537.
3. Vazirlar Mahkamasining 26.10.2020 yildagi 668-son qarori.
4. UNICRI. Private Sector Involvement in Correctional Services
5. J. Sarkin. Prisons in Africa: The Private Prisons and Public Accountability (2023).